

svět praktické MEDICÍNY

CASOPIS POSTGRADUÁLNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ LÉKAŘŮ

5 / 2023

PRO VŠECHNY AMBULANTNÍ I NEMOCNIČNÍ LÉKAŘE V PRAXI

Znalostní testy
s kredity ČLK

Hlavní témata číslo: VNITŘNÍ LÉKARSTVÍ

- Rozhovor s MUDr. Markem Broulem
- Nové registrace
- Management srdečního selhání: aktualizovaná doporučení AHA/ACC
- Národní kardiovaskulární plán
- Moxonidin
- Revmatoidní artritida
- Nealkoholové ztukovatění jater
- ICHDK
- Kognitivní poruchy
- COVID-19
- Nechutenství
- Vakcína Abrysvo
- Vakcína Apexxnar
- Práva dítěte narozeného díky asistované reprodukci
- **Znalostní test: 2 kredity ČLK**

XONITE s.r.o.
nakladatelství
lékařské literatury

Práva dítěte narozeného díky asistované reprodukci s darovanými gametami či náhradnímu mateřství

doc. PhDr. Ing. Hana Konečná, Ph.D.
ZSF JU České Budějovice

Zásadním tématem současné asistované reprodukce jsou práva dětí narozených díky 3rd party reproduction – tj. reprodukci s pomocí třetí (čtvrté, páté...) osoby – jde o souhrnný název pro asistovanou reprodukci s darovanými vajíčky, spermii, embrii, mitochondriemi či o porody náhradní matkou. Tento text navazuje na článek v časopise Svět praktické medicíny číslo 4/2021 s názvem Informovaný souhlas v asistované reprodukci aneb pokrok nezastaví? Debata se za ty dva roky posunula.

„**N**ezáleží, kde na světě žijete a co jste zač. Jestli jste pár, který nemůže mít děti. Či patříte mezi „singles“ toužící po miminku. Nebo jste člověk s nějakou úchylkou, a dokonce pedofil? Všechno jedno – stačí mít peníze,“ začíná zpráva „Operace Španěl“ o obchodu s dětmi, vydaná na Den dětí loňského roku na Seznam Zprávy. Národní centrála proti organizovanému zločinu (NCOZ) v ní prostřednictvím svého mluvčího informovala širokou veřejnost o tom, že Praha byla několik let centrem byznysu s náhradním mateřstvím. Ženy z Ukrajiny byly oplodněny v ukrajinském centru asistované reprodukce, rodit přijely do Prahy. Na pražských matrikách se pak využil § 779 OZ: (1) Nedojde-li k určení otcovství podle § 776, 777 nebo 778, má se za to, že otcem je muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením matky a tohoto muže. Takto lze určit otcovství i k dítěti ještě nenarozenému, je-li již počato. (2) Prohlášení se činí osobně před soudem nebo před matričním úřadem. Ukrajinská rodička pod dohledem zástupce ukrajinské kliniky označila za otce cizince, kterého na té matrice viděla pravděpodobně poprvé, a ten pak další den s novorozencem od-

létal do své domovské země, zpráva hovoří o Číně, USA, Norsku, Švédsku, Německu, Řecku a Španělsku, podle něhož dostala akce název. V ČR je zřejmě byznys této skupiny na nějakou dobu přinejmenším utlumen, i když na webu kliniky (Obr. 1) v tuto chvíli (30. 7. 2023) stále ještě porod v Praze (v Portugalsku, Belgii, Rakousku, Řecku, USA, Argentině, Spojeném království Velké Británie a Severního Irsku, Kanadě, Nizozemsku) inzerují. Sama náhradní matka dostane jen malou částku z ceny, kterou klienti hradí.

Čeští vládní představitelé se předháněli v silných prohlášeních „jak s obchodem s dětmi zatočit“, ale dosud (červenec 2023) „zatočeno“ není. Není to totiž jednoduché. Ani kdyby se náhradní mateř-

ství v ČR explicitně zakázalo, popsané praxi by se nezabránilo. Izolované země samy o sobě nemají legislativní nástroje, jak tomuto druhu organizovanému zločinu zabránit. Trik spočívá v provedení jednotlivých transakcí (kroků náhradního mateřství) v různých zemích zvolených tak, že jednotlivé izolované transakce jsou v dané zemi legální. Mezinárodní mateřství musí akceptovat, tedy poskytnout takto vzniklému dítěti občanství a dokument typu „rodný list“ i země, v nichž je procedura explicitně zakázaná. Směřuje k tomu i tlak na přijetí Návrhu nařízení Rady o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání rozhodnutí a přijímání veřejných listin ve věcech rodičovství a o vytvoření evropského osvědčení o rodičovství.¹

NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ > ODNY > NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ > DELUXE NAROZENÍ V ČESKÉ REPUBLICE

DELUXE NAROZENÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Zdravé dítě s porodem v ČR, neomezené IVF polikou. Beliček obsahuje výběr pohlaví a výběr dárkyrně vajíčka jakéhokoli fenotypu. Písní právní podpora, pevná cena

80 000 €

Obr. 1 – Příklad inzerce náhradního mateřství. [Zdroj: www.mother-surrogate.com]

Itálie, v níž je náhradní mateřství explicitně zakázáno, aktuálně formuluje legislativu na svém území zaměřenou i proti procedurám provedeným italským občanům v zemích, kde je procedura povolena. Vzbuzuje to obrovský odpor nejen mezi nejrůznějšími zájmovými skupinami, ale i mezi některými odborníky: „Prosazování přísnějšího zákazu náhradního mateřství, který by zahrnoval osoby, které cestují do zemí, kde je tato praxe povolena, se jeví jako nepřiměřené a zastaralé opatření, které by mohlo být v blízké budoucnosti prohlášeno za protiústavní. Návrh zákona navíc posiluje stíhání náhradního mateřství s cílem odradit od jeho používání, aniž by zohledňoval ochranu takto narozených dětí, ačkoli to nedávno požadoval italský ústavní soud.“²

Hlavní psychosociální a etické problémy 3rd party reproduction

3rd party reproduction přidává další etické problémy ke „klasické“ asistované reprodukci (bez pomoci třetí osoby), přičemž ani ty původní problémy nejsou dosud uspokojivě vyřešeny. Velmi aktuálním tématem je například **status embrya**. Dle evropské legislativy je možno provádět výzkum s lidskými embryi jen dva týdny, výzkumníci usilují o prodloužení doby na čtyři týdny. Dalším starým tématem je určení, kdo má přístup k asistované reprodukci, ať už jde o diagnózu, věk, partnerský status atd.

Těmi přidávanými problémy jsou riziko obchodu s částmi těla a s lidmi (spermii, vajíčky, embryi, náhradními matkami a dětmi) a nejlepší zájem takto vzniklých dětí. Obě témata jsou spolu velmi propojena: Je katalog dáryň či dárců víc ohrožením nekomerčnosti procedury, nebo zájmu dětí? (Žadatelé si přímo vybírají jejich budoucí charakteristiky.)

Navic vše úzce souvisí se starým problémem, tedy kritérii přístupu k asistované reprodukci. 3rd party reproduction je totiž využívána především mimo biologické reprodukční limity, například ženami nad 40 let, osamělými osobami či stejnopohlavními páry. Statistiky jsem uvedla v článku z roku 2021.³ Odborné společnosti na to reagují změnou definic, upouštějí od definic nemocí založených na biologických kritériích a formulují definice sociální, založené na subjektivitě. Infertilita je nově definována jako *onemocnění charakterizované neschopností dosáhnout těhotenství po 12 měsících pravidelného nechráněného po-*

*hlavního styku nebo v důsledku narušení schopnosti osoby reprodukovat se buď jako jednotlivec, nebo se svým partnerem.*⁴

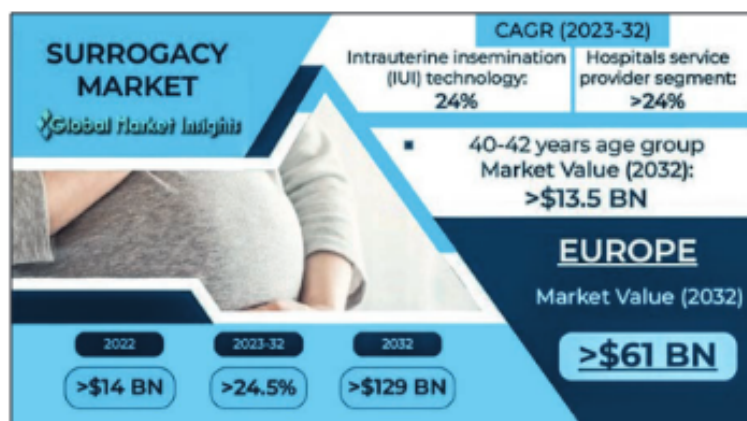
Nejdůležitější ze zpráv „Operace Španěl“ je podle mne vyjádření mluvčího NCOZ Jaroslava Ibeheje: „*Jednoduše řečeno princip, kdy muž osloví kliniku, zaplatí požadovanou částku, odevzdá sperma buď přímo na klinice, nebo je zašle na kliniku a po roce přijíždí do České republiky převzít novorozené dítě, přičemž dítě je pouhou komoditou, směnou za peníze, se skutečně z laického pohledu jeví jako obchod s dětmi, nikoli však z pohledu trestněprávního.*“ Jak je možné, že popsané není z trestněprávního pohledu obchodem, když máme spoustu zákonů řešících obchod s lidmi? Například trestní zákon č. 140/1961 Sb. (Obchodování s dětmi, § 216a), Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte o prodeji dětí, dětské prostituci a dětské pornografii či Protokol o prevenci, potlačování a trestání obchodování s lidmi, zvláště pak se ženami a dětmi.

Zákaz finančního prospěchu a nakládání s částmi lidského těla

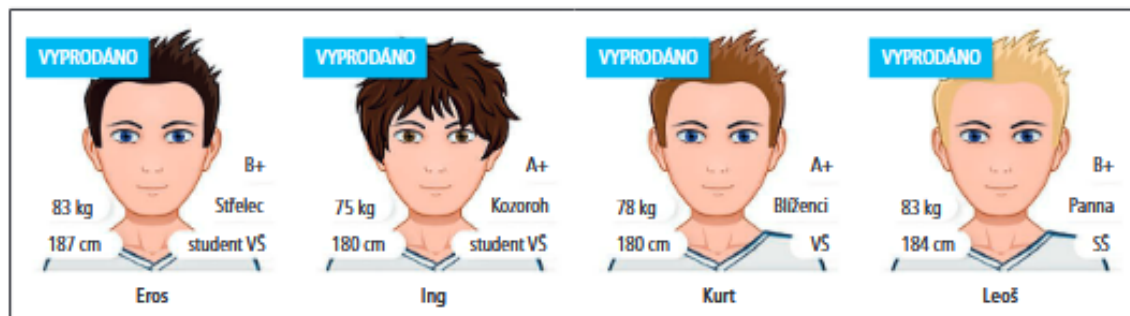
Hlavní medicínský etický dokument je Úmluva o lidských právech a biomedicíně,⁵ kde je v článku 21 stanoveno: „*Lidské tělo a jeho části nesmí být jako takové zdrojem finančního prospěchu.*“ Na dobrovolném altruistickém dárcovství částí těla trvá i v současnosti na EU úrovni projednáváný Návrh nařízení Evropského parlamentu a Rady o standardech jakosti a bezpečnosti látek lidského původu určených k použití u člověka a o zrušení směrnic 2002/98/ES a 2004/23/ES.⁶ Přijatelná je pouze kom-

penzace nákladů spojených s aktem dárcovství; dárcé by na své velkorysé gesto jistě neměl finančně doplácet.⁷ V praxi je ovšem obtížné určení způsobu a výše kompenzací, evidentní totiž je, že země s velkorysími „kompenzacemi“ mají dárcy, na rozdíl od zemí, které kompenzují skutečně jen dopravu a jasně doložený ušlý zisk. Dokládá to i debata kolem zmíněného návrhu nařízení k látkám lidského původu nad slovem „any – jakýkoliv“ u nákladů (osobně se domnívám, že zaplatím-li i nejmenší nepříjemný pocit s poskytnutím části těla, tedy jakýkoliv náklad, nejde o darování, nýbrž o obchod). Požadavek nekomerčnosti se týká celé medicínské procedury čili i všech zprostředkovatelů a poskytovatelů. Že nejde o zanedbatelné částky, ukazuje výstup z analýzy (Obr. 2) provedené Global Market Insights,⁸ která se ovšem týkala jen náhradního mateřství (jde a i do budoucna půjde o menšinovou proceduru 3rd party reproduction).

Velmi vypovídající je rovněž debata ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska (UK) kolem reformulace legislativy regulující náhradní mateřství.⁹ Návrh trvá na altruistické formě náhradního mateřství a zavádí mechanismy kontrolující výši kompenzací. Kritici poukazují na to, že tento přístup jednak nenaplní potřeby britských občanů (už teď v UK převažuje zahraniční surrogace), jednak je výsměchem britským náhradním matkám (tutéž službu poskytují levněji než ty zahraniční), navíc posiluje genderové stereotypy: „*Dnešní povinný familialismus a prosazování tradičních příbuzenských vzorců prisuzuje ženám roli služebnic, jejichž funkcí*

Obr. 2 – Ze 14miliardového byznysu se stane za deset let 129miliardový byznys. [Upraveno podle: Global Market Insights]

Obr. 3 – Detaily dárců uváděné spermabankami. [Zdroj: <https://eshop.myspermabank.cz/>]

je sloužit jako lidské „zdroje“ využitelné v „altruisticky“ pojaté domácí ekonomice s tradičními rodinami ve svém jádru.“¹⁰

Ve světě se ozývají hlasy, že „kompenzace“ a „platba“ se stávají synonymy; že používání termínu „kompenzace“ je jen pokrytectvím a alibismem. Debáty se vedou i kolem označování jednotlivých aktérů, někteří odborníci usilují o změnu terminologie ze „surrogate mother“ na „surrogate worker“, aby se úloha ženy, která dítě porodila, nespojovala s mateřskou rolí. Podobný názor zaznívá i od některých českých odborníků: „Podle práva je matka, která dítě porodila. To je z časů římského práva, ale od těch dob se hodně věcí změnilo. Takže vycházet z toho, jak to bylo tehdy, je trochu bizarní.“¹¹

Zákaz finančního prospěchu v českém kontextu

K inzerátům hledajícím poskytovatelky vajíček a uvádějícím jako dominantní informaci výšku kompenzací jsme už asi apatičtí. Možná ale ještě někoho překvapí jasná komerční terminologie české spermabanky (Obr. 3).

Pro mne je však nejhorší způsob získávání „dárců“ ten, který cílí jen na finanční stránku (porovnává například osmihodinovou směnu prodavačky se dvěma hodinami strávenými při odběru plazmy) a z toho vyplývající změna způsobu myšlení společnosti – jen hlupák pracuje, chytrý člověk prodává plazmu (vajíčka, ledviny či děti).

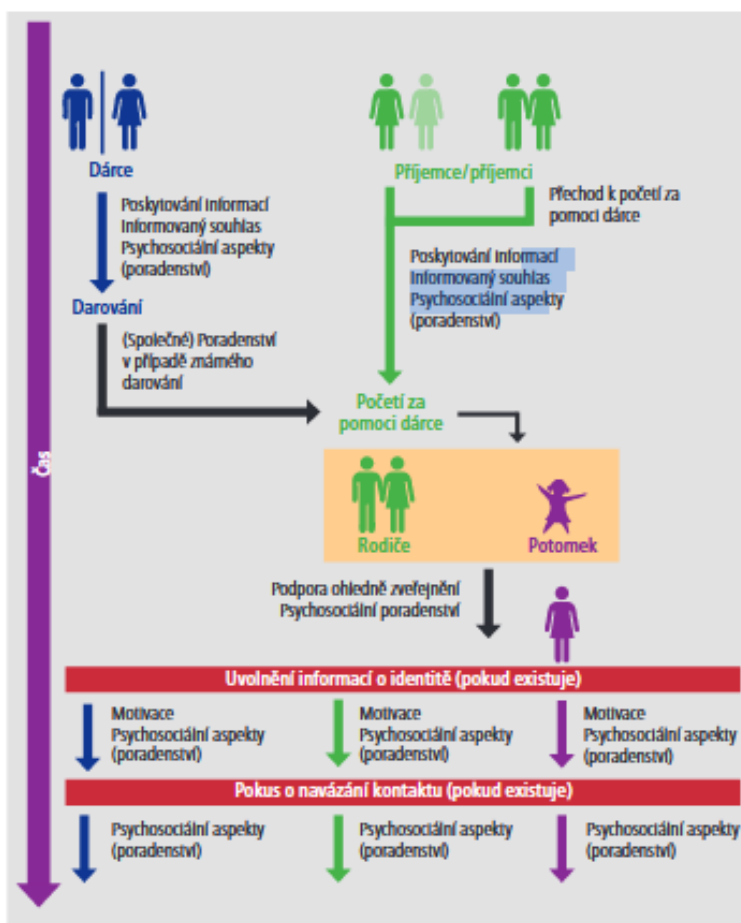
Práva dětí narozených díky 3rd party reproduction

Klíčovým dokumentem ochrany dětí je Úmluva o právech dítěte.¹² V článku 2 říká, že státy ... se zavazují respektovat a zabezpečit práva stanovená touto úmluvou každému dítěti ... bez jakékoli diskriminace podle rasy, barvy pleti, po-

hlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního, etnického nebo sociálního původu, majetku, tělesné nebo duševní nezpůsobilosti, rodu a jiného postavení dítěte nebo jeho rodičů nebo zákonných zástupců. V tomto textu se nezabýváme souvislostí s katalogy dárců, preimplantační diagnostikou

embryí, nabídkou sex selection či vyvíjejícími se možnostmi genetické manipulace, ale to neznamená, že to nepovažují za důležité téma.

Úmluva o právech dítěte v článku 3 stanovuje: *Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými*

Obr. 4 – Časová osa počtů za pomoci dárců. [Upraveno podle 13]

nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárními orgány. Nepochybně se to týká i provádění asistované reprodukce. Další články pak konkretizují jednotlivá dětská práva:

Článek 7: (1) Každé dítě je registrováno ihned po narození a má od narození právo na jméno, právo na státní příslušnost, a pokud to je možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči.

(2) Státy ... zabezpečují provádění těchto práv v souladu se svým vnitrostátním zákonodárstvím a v souladu se svými závazky vyplývajícími z příslušných mezinárodněprávních dokumentů...

Článek 8: Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, se zavazují respektovat právo dítěte na zachování jeho totožnosti, včetně státní příslušnosti, jména a rodinných svazků v souladu se zákonem a s vyloučením nezákonných zásahů.

Dítě má právo znát své rodiče a být v jejich péči. Jenže kdo je vlastně v 3rd party reproduction rodič? A co je zájem dítěte?

Anonymita?

V počátcích 3rd party reproduction, v době využívání intrauterinní inseminace se spermiemi dárce, se regulace přiklonila k anonymitě mezi dárce, příjemci a dítětem. Matkou je v tomto případě žena, která dítě porodila, otcem muž, který podepsal informovaný souhlas s provedením 3rd party reproduction. Podobně jako u adopce se předpokládalo, že by další osoba byla narušením rodiny a dobrého vývoje dítěte. V ČR je v tuto chvíli v 3rd party reproduction zachována anonymita, v adopcích má dítě právo v dospělosti nahlédnout do adopčního spisu.

Open identity systém

Nejllepší zájem dítěte a termín „rodič“ se ovšem reinterpretuje a státy postupně přecházejí k tzv. open identity systému, kdy dítě má právo v určitém věku získat identifikující informace o všech dalších (3rd party) rodičovských osobách, může je i kontaktovat. Loni vydal evropský odborný garant asistované reprodukce ESHRE Doporučení dobré praxe pro poskytování informací osobám zapojeným do reprodukčního dárce. Informační a poradenská podpora, případně terapeutická, by podle doporučení měla trvat desetiletí, viz timeline na obrázku 4. Napřed se pomáhá při rozhodování potenciálním dárce a žadatelům, upozorňuje se na následky. Když se narodí dítě, od malička se

Kontrolní seznam informací a podpory, které mají být nabízeny potomkům

KONTAKTUJTE CENTRUM PRO ZÍSKÁNÍ INFORMACÍ/PODPORY	
POSKYTOVÁNÍ INFORMACÍ A PODPORA	
Informace, ke kterým mají přístup centra lékařsky asistované reprodukce (MAR): - Tyto informace nemusí odpovídat očekávání - Informace se od doby darování mohly změnit - Žádost o informace neznamená, že byste měli kontaktovat dárce	☐
Registry dárce a jak fungují	☐
Příslušné vnitrostátní právní předpisy upravující darování. Vysvětlíte, že: - Se mohou měnit výhledově i zpětně - Se mohou lišit mezi zeměmi	☐
Kvóta dárce (nebo její nedostatek) + možné důsledky	☐
Rozcestník ke zdrojům informací – včetně literatury (knih), webových stránek, podpůrných skupin vstevníků, specializovaných poradců a/nebo organizací	☐
PORADENSTVÍ	
Poradenství by mělo být k dispozici a zahrnuje: - Důsledky odhalení informací o početi před ostatními - Jak se vypořádat s nežádoucími dotazy/soudy - Odhalení dárce početi je nevratné	☐
HLEDÁNÍ DÁRCE (nebo potomka stejného dárce)	
POSKYTOVÁNÍ INFORMACÍ	
Dárce nemusí očekávat, že bude kontaktován, a nemusí být připraven (prostřednictvím poradny)	☐
Dárce nemusí být přístupný kontaktu nebo nemusí mít stejná očekávání	☐
Kontaktování dárce není vždy pozitivní zkušenost	☐
Najít potomky stejného dárce je (nebo není) možné	☐
Odhalení vaší identity je nevratné	☐
Podobnosti mezi vámi a dárce/potomkem stejného dárce mohou nebo nemusí existovat	☐
Setkání s dárce/potomkem stejného dárce nezaručuje dobré vztahy	☐
PORADENSTVÍ	
Poradenství by mělo být k dispozici a zahrnuje: - Očekávání ohledně kontaktu s dárce nebo potomkem stejného dárce a jak je zařadit do osobního života - Důsledky (ne)sdělení rodičům a příbuzným	☐

Obr. 5 – Checklist pro konzultaci s dítětem narozeným díky 3rd party reproduction. [Upraveno, originální verze dostupná zde: <https://www.eshre.eu/Guidelines-and-Legal/Guidelines/Information-provision-in-donation/>]

mu vysvětluje, jak vzniklo a že v určitém věku může zjistit, kdo byl dárce. Když se do tohoto věku dostane, připravuje se na získání informací o dárce. Na to se připravují i jeho právní rodiče a dárce. A pak, když se dítě rozhodne dárce kontaktovat, zase se na to všichni připravují. Podpora je pochopitelně nabízená a doporučovaná i po setkání. Pro psychology a poradce je vytvořen i praktický checklist, aby při konzultacích na žádné téma nezapomněli. Pro ilustraci nabízím checklist pro konzultace s dítětem takto narozeným (Obr. 5).

S dítětem by mělo být mimo jiné probráno, že informace o dárce nemusí na-

plnit očekávání a nemusí být aktuální. Že se legislativa mohla změnit prospektivně i retrospektivně, liší se mezi zeměmi. Že počet polovičních sourozenců (tedy od stejného dárce spermií či dárkyně vajíčka či náhradní matky) nemusí být známý. Že zjištění identity dárce je nevratný akt. Že kontaktování dárce/polovičního sourozence není vždy pozitivní zkušenost. Že setkání s dárce či polovičními sourozenci není garancí dobrého vztahu.

Situace se však netýká jen dárce, rodiče a dítěte, má dopad na celou širokou rodinu – sourozence, prarodiče, tety a strýce, rodinu dárce. I jim by měla být

nabídnu psychosociální podpora. A sahaje to i lidi mimo rodinu, lékaře, učitele, budoucí partnery dítěte. Někteří odborníci doporučují dětem při nástupu do školky (školy, jinam) jakýsi coming out, kdy ostatním dětem vysvětlí, že ho odnosa jiná hodná paní, protože maminka je nemocná, nebo že si s tatínkem není podobné, protože spermie poskytl jiný hodný pán.

S podobným přístupem, tedy že dítě má právo znát identitu všech „3rd party“, přichází i Rada Evropy, která v prosinci 2022 vydala Komparativní studii o přístupu osob počatých díky dárcovství gamet k informacím o svém původu¹⁴ a plánuje vypracovat doporučení na toto téma jako úkol na období 2024–2025.

Co na to děti?

Jenže děti nečekají ukázněně, až dospělí dokonale analyzují situaci a zformulují doporučení. Řeší situaci po svém a s využitím snadno dostupných spolehlivých genetických testů, DNA bank a nejrůznějších sociálních sítí hledají dárce či poloviční sourozence vlastními

silami a dříve, než dosáhnou dospělosti. V UK je letošní rok (2023) prvním rokem, kdy dosahují dospělosti děti narozené od doby platnosti nové legislativy zavádějící „open identity systém“, a měly by tedy začít navštěvovat registry a žádat identifikující informace o dárcích. Už loni ovšem začali britští zákonodárci hledat nové cesty regulace.

Rozvoj genetických testů a sociální sítě připravily „open identity systém“ o funkčnost. Odborníci z oblasti reprodukční medicíny spatřují řešení v systému „polyparenthood“.

Skupina tří a více osob si domluví s pomocí právníků a psychologů své role v budoucí rodině a pak využijí ART. Propagátoři říkají, že to bude pro dítě velmi inspirativní prostředí. A jistě bude v nejlépeším zájmu dítěte, aby tato skupina byla institucionálně chráněna, například manželstvím.

Závěr

Anonymita v asistované reprodukci je neudržitelná, zlikvidovaly ji techno-

logie. Open identity systém i polyparenthood odporují mým odborným znalostem (jsem psychologka) i mým zkušenostem dcery a matky. Nejsm přiznivcem tohoto řešení, důvody vysvětluji v jiných textech.^{3, 15, 16} Hlavním úkolem rodiny je podle mého názoru poskytnout dětem pevnou půdu pod nohama. Lásky k dítěti je v tom podmínkou nutnou, ne vždy však postačující. Nejznámější dílo československé psychologie Psychická deprivace v dětství¹⁷ upozorňuje na negativní vliv nejistot ve vývoji dítěte.

Je nepřijatelné komukoliv bránit v tvorbě rodiny podle jeho představ. Ale musí to být čistě v rámci jeho vlastních možností a na jeho vlastní odpovědnost. Využívání medicínských technologií, a zejména institucionální garanci tohoto procesu lze považovat za sociální inženýrství. Tato institucionální garance ve svých důsledcích znamená i dohled státních institucí nad průběhem informování dítěte počatého díky 3rd party reproduction podle „open identity systému“ a přesně stanovených manuálů.

Literatura

- Návrh nařízení Rady o příslušnosti, rozhodném právu, uznávání rozhodnutí a přijímání veřejných listin ve věcech rodičovství a o vytvoření evropského osvědčení o rodičovství, /kód dokumentu 15837/22. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=223386>.
- Errigo, M. Ch. (2023). Towards a stricter ban on surrogacy in Italy? *BioNews* 1198. Dostupné z: <https://www.progress.org.uk/towards-a-stricter-ban-on-surrogacy-in-italy/>.
- Konečná H. Informovaný souhlas v asistované reprodukci aneb pokrok nezastaví? *Svět praktické medicíny* 2021;4(3):19–24.
- Zegers-Hochschild F, et al. The international glossary on infertility and fertility care. *Fertility Sterility* 2017;108(3):393–406.
- Úmluva o lidských právech a biomedicíně: úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2001-96>.
- Návrh Nařízení EP a Rady o standardech jakosti a bezpečnosti látek lidského původu určených k použití u člověka a o zrušení směrnice 2002/98/ES a 2004/23/ES. (2022). Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0338&from=CS>.
- CoE (2018). Guide for the implementation of the principle of prohibition of financial gain with respect to the human body and its parts from living or deceased donors. Dostupné z: <https://rm.coe.int/guide-financial-gain/16807bfc9a>.
- Global Market Insights (2023). Surrogacy Market - By Type (Gestational Surrogacy, Traditional Surrogacy), By Technology (Intrauterine Insemination (IUI), In-vitro Fertilization (IVF)), By Age Group, By Service Provider & Forecast, 2023-2032. Dostupné z: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/surrogacy-market>.
- Dokumenty na webu britské vlády. Dostupné z: <https://www.lawcom.gov.uk/project/surrogacy/>.
- Ashenden, S. (2023). Surrogacy now: reading the Law Commissions' report. *BioNews* 1191. Dostupné z: <https://www.progress.org.uk/surrogacy-now-reading-the-law-commissions-report/>.
- Český rozhlas Plus, pořad Pro a proti, 7. března 2023. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/nevidim-jediny-duvod-proc-zakazat-nahradni-materstvi-rika-etik-ohrozuje-lidskou-8945700>.
- Úmluva o právech dítěte, sdělení č. 104/1991 Sb. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-104>.
- ESHRE Working Group on Reproductive Donation and others. (2022) Good practice recommendations for information provision for those involved in reproductive donation. *Human Reproduction Open*;2022(1). hoac001, <https://doi.org/10.1093/hropen/hoac001>.
- Binet, JR, CDCJ CoE. Comparative study on access of persons conceived by gamete donation to information on their origins, 2022. Dostupné z: <https://rm.coe.int/cdcj-2021-20e-final-publication-format-17122022/1680a97134>.
- Konečná, H. Anonymita dárcovství gamet. *Gyn Por* 2019;3(4): 239-243.
- Konečná, H. a kol. Rodičem kdykoliv a jakkoliv? Průvodce asistovanou reprodukcí a náhradní rodinnou péčí. Praha: Mladá fronta, 2017.
- Langmeier J, Matějček Z. Psychická deprivace v dětství. Praha: Karolinum, 2011.